

Neįgaliųjų profesinės reabilitacijos teisinio reglamentavimo ypatumai Lietuvoje

Aušra Tartilaitė

*Kauno technologijos universitetas
K. Donelaičio g. 20, 44239 Kaunas*

Straipsnyje analizuojama viena iš svarbiausių neįgaliųjų integracijos į darbo rinką prielaidų – neįgaliųjų profesinės reabilitacijos sistemos teisinio reglamentavimo ypatumai, nagrinėjamas valstybės institucijų vaidmuo, organizuojant neįgaliųjų profesinės reabilitacijos paslaugas, analizuojama šių paslaugų teikimo tvarka, profesinės reabilitacijos poreikio nustatymo kriterijų svarba, pabrėžiamas individualizavimo būtinumas, siekiant teigiamų rezultatų, valstybės pagalbos poreikis neįgaliajam ir jam išdarbinus. Straipsnyje atkreipiamas dėmesys į naujausius teisės aktų pakeitimus, atsižvelgiama į Lietuvos darbo biržos statistinius duomenis, pateikiamos tobulintinos sritys neįgaliųjų profesinės reabilitacijos teisiniame reglamentavime.

Raktažodžiai: *profesinė reabilitacija, neįgalieji, socialinė integracija.*

Keywords: *vocational rehabilitation, the disabled, social integration.*

Įvadas

Atkūrus Lietuvos Respublikos nepriklausomybę įvyko nemažai reikšmingų neįgaliųjų socialinės integracijos politikos formavimo ir teisinio reglamentavimo pokyčių: *Lietuvos Respublikos Konstitucijos* [8] 52 straipsniu įtvirtinta valstybės pareiga laiduoti piliečių teisę gauti invalidumo pensiją; pereita nuo medicininio neįgaliųjų integracijos modelio prie socialinės integracijos modelio; 2002 m. birželio 7 d. patvirtinta *Nacionalinės žmonių su negalia socialinės integracijos 2003–2012 m. programa*, kurios pagrindinis tikslas – siekti lygių galimybių žmonėms su negalia planuojant socialinės jų integracijos veiksmus, atitinkančius valstybės tarptautinius ir vidaus politikos tikslus ir išsipareigojimus, ir numatant šių veiksmų įgyvendinimo strategiją [18]; nuo 2005 m. liepos 1 d. įsigaliojo *Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas*, pakeitęs anksčiau galiojusį ir laiko dvasios nebeatitikusį *Invalidų socialinės integracijos įstatymą* [9].

Aušra Tartilaitė – Kauno technologijos universiteto Teisės katedros asistentė, socialinių mokslų daktarė. Assistant at the Department of Law, Kaunas University of Technology, Doctor of Social Sciences.

E. paštas / e-mail: ausra.tartilaitė@ktu.lt

Straipsnis įteiktas redakcijai 2010 m. liepos mėn.; recenzuotas; parengtas spaudai 2010 m. rugpjūčio mėn.

Viena iš svarbiausių socialinių teisių ir garantijų, numatytų *Lietuvos Respublikos Konstitucijoje*, – galimybė laisvai pasirinkti darbą ir gauti teisingą užmokestį už jį [8]. Tačiau sėkmingas neįgalių asmenų įdarbinimas yra sudėtingas procesas. Nors Lietuvoje neįgalų asmenų įdarbinęs darbdavys yra materialiai skatinamas, jam taikomos tam tikros įstatymuose numatytos lengvatos, tačiau, Lietuvos darbo biržos duomenimis, 2009 metais dirbo tik 10,5 proc. galinčių dirbti neįgaliųjų [5].

Vienas iš pagrindinių neįgalių asmenų integracijos į darbo rinką veiksnių yra profesinė rehabilitacija. Profesinė rehabilitacija – tai asmens darbingumo, profesinės kompetencijos bei pajėgumo dalyvauti darbo rinkoje atkūrimas arba didinimas ugdymo, socialinio, psichologinio, rehabilitacijos ir kitomis poveikio priemonėmis [9]. 2003 metai Europoje (taip pat ir Lietuvoje) buvo paskelbti neįgaliųjų metais. Tai rodo, kad neįgalieji visoje Europoje turi problemų, kurias reikia spręsti. Tarptautinės darbo organizacijos duomenimis, 2007 m. visame pasaulyje gyveno apie 650 mln. žmonių, turinčių negalią (t. y. kas 10 planetos gyventojas), iš kurių apie 470 mln. – darbingo amžiaus [21]. Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenimis, 2009 m. Lietuvoje gyveno 269 033 neįgalūs asmenys, gaunantys netekto darbingumo pensijas ar išmokas [20]. Lietuvoje kas metai yra nustatoma apie 30 tūkst. naujų neįgalumo atvejų, iš kurių didžioji dalis yra darbingo amžiaus asmenys, dėl sveikatos ir funkcinės būklės visiškai ar iš dalies netekę darbingumo ir neturintys lygių galimybių dalyvauti darbo procese, tikėtis vienodu pajamų su kitais visuomenės nariais ir konkuruoti darbo rinkoje [22]. Daugeliui iš jų vienintelė galimybė išlieti arba grįžti į visavertį gyvenimą yra profesinė rehabilitacija, tačiau į profesinę rehabilitaciją siunčiama ir ją baigia nedaug neįgaliųjų, palyginti su bendru darbingo amžiaus neįgaliųjų skaičiumi Lietuvoje. Dalyvaudami profesinės rehabilitacijos programoje, 2009 m. 340 neįgaliųjų įgijo arba atkūrė darbinius įgūdžius [5].

Esminė sėkmingos neįgaliųjų profesinės rehabilitacijos ir jų integracijos į darbo rinką prielaida yra tinkamai nustatytas, atitinkantis valstybės ir jos piliečių interesus teisinis reguliavimas, sudarantis sąlygas efektyviai funkcionuoti institucijų sistemai. Valstybėje turi būti tokia visuma teisinių priemonių, kuriomis remiantis būtų pripažįstamos ir ginamos asmenų teisės ir laisvės, sudaromos sąlygos, kad optimaliai funkcionuotų įmonės, įstaigos, organizacijos, susivienijimai ir būtų įgyvendintos žmogaus teisės. Tačiau vien teisės aktų priėmimas dar negarantuoja, kad bus užtikrintos žmonių su negalia teisės. Ne mažiau svarbu sukurti ir atitinkamą, tuos įstatymus įgyvendinančių ir kontroliuojančių institucijų sistemą ir užtikrinti efektyvų jų funkcionavimą. Todėl šio straipsnio tikslas – apžvelgti ir įvertinti neįgaliųjų profesinės rehabilitacijos teisinio reglamentavimo ypatumus Lietuvoje, akcentuojant tobulintinas sritis. Lietuvos mokslininkų (Ruškaus J., Barnauskienės I., Juodraičio A. ir kt.) atlikti tyrimai patvirtina, kad profesinės rehabilitacijos sistemoje yra teisinio reglamentavimo trūkumų. Rengiant šį straipsnį, taikytas dokumentų analizės metodas. Pagrindiniai informacijos šaltiniai – Lietuvos Respublikos teisės aktai ir Lietuvos Respublikos darbo biržos statistika ir ataskaitos.

1. Profesinės rehabilitacijos paslaugų teikimo organizavimas

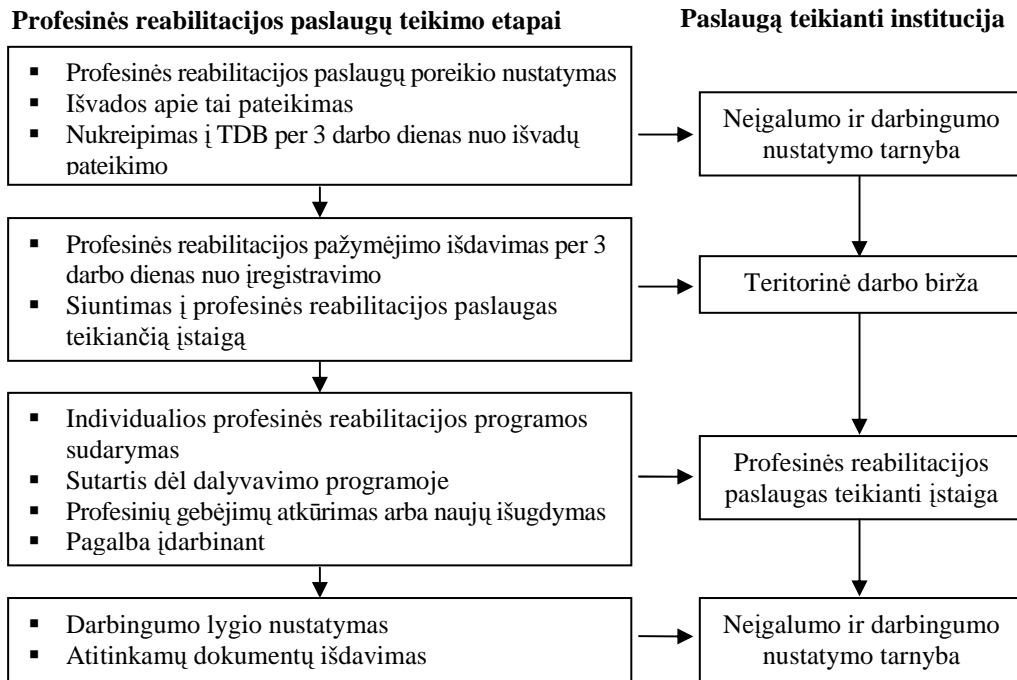
Daugelyje šalių už profesinės rehabilitacijos paslaugų teikimo organizavimą ir koordinavimą yra atsakingos užimtumo ar įdarbinimo tarnybos, taip pat savivaldybės [13]. Lietu-

voje už profesinės reabilitacijos paslaugų teikimo organizavimą yra atsakinga Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija (toliau – SADM). Šią funkciją ministerija įgyvendina pasitelkdama šiai ministerijai pavaldžias įstaigas: Lietuvos darbo biržą (toliau – LDB), Lietuvos darbo rinkos mokymo tarnybą, Neįgalumo ir darbingumo nustatymo tarnybą (toliau – NDNT) ir Neįgaliųjų reikalų departamentą [9].

Pagal NDNT nuostatus, šios įstaigos viena iš pagrindinių funkcijų – nustatyti profesinės reabilitacijos paslaugų poreikį [16]. Viena iš LDB funkcijų – organizuoti ir koordinuoti profesinės reabilitacijos paslaugų teikimą bei profesinės reabilitacijos pašalpų skyrimą ir mokėjimą *Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymo* ir jo įgyvendinimą reglamentuojančių teisės aktų nustatyta tvarka [12]. Nauja Lietuvos darbo biržos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos nuostatų redakcija, įsigaliosianti nuo 2010 m. spalio 1 d., numato, kad LDB, vykdydama jai pavestus uždavinius socialinės atskirties mažinimo srityje, be kitų funkcijų, organizuoja ir koordinuoja profesinės reabilitacijos paslaugų teikimą ir dalyvauja rengiant profesinės reabilitacijos programas [15]. Neįgaliųjų reikalų departamentas prie SADM koordinuoja ir įgyvendina Nacionalinę žmonių su negalia socialinės integracijos programą ir vykdo kitas neįgaliųjų socialinės integracijos politikos įgyvendinimo priemones. Minėtos įstaigos yra atsakingos už neįgaliųjų valstybinės politikos, įvairių programų įgyvendinimą, projektų rengimą ir koordinavimą bei kitas teisės aktais deleguotas funkcijas nacionaliniu mastu. Regioniniu valdymo lygiu neįgaliųjų problemomis ilgą laiką buvo pavesta rūpintis apskričių viršinių administracijoms, kuriose buvo įsteigti atitinkami socialinių reikalų skyriai. Pripažinus netekusiu galios Lietuvos Respublikos apskrities valdymo įstatymą [6], nuo 2010 m. liepos 1 d. už socialinės reabilitacijos paslaugų teikimo organizavimą ir šių paslaugų kokybės užtikrinimą vietiniu lygmeniu atsakingos tik savivaldybių institucijos.

Europos šalių patirtis rodo, kad bet kokią profesinės sistemos reabilitacijos sistemos modelį turi sudaryti keturios pagrindinės struktūrinės dalys: 1) profesinis konsultavimas; 2) profesinis rengimas; 3) įdarbinimas ir 4) profesinė ir socialinė pagalba darbo vietose [1]. Akivaizdu, kad Lietuvos profesinės reabilitacijos sistema nėra pakankama, palyginti su šiuo modeliu, nes neturi paskutinės struktūrinės dalies, kurios paskirtis – pagalba išliekant darbo rinkoje. Siekiant atkurti asmens darbingumą ir padidinti jo galimybes savarankiškai įsidarbinti ar dalyvauti įdarbinimo programose, Lietuvos teisės aktuose numatomos šios profesinės reabilitacijos paslaugos: 1) profesinis orientavimas; 2) konsultavimas; 3) profesinių gebėjimų įvertinimas, atkūrimas arba naujų išugdymas ir 4) perkvalifikavimas [9]. Minėti tikslai įgyvendinami keliais etapais, kurie pateikti 1 pav.

Nustatant profesinės reabilitacijos poreikį, NDNT vadovaujasi mediciniais, funkciniais, profesiniais ir kitais kriterijais, turinčiais įtakos asmens profesinės reabilitacijos ir įsidarbinimo galimybėms. Profesinės reabilitacijos paslaugų poreikis nustatomas tik tiems asmenims, kurie be šių paslaugų negali: a) dirbti ankstesnio darbo pagal įgytą profesinę kvalifikaciją arba kito darbo, atitinkančio jų profesinę kvalifikaciją; b) įgyti naują profesinę kvalifikaciją; c) atlikti darbus, kuriems reikalinga mažesnė profesinė kvalifikacija, dėl ligos, sveikatos būklės ar organizmo funkcijų sutrikimų. Profesinės reabilitacijos paslaugų poreikis, neatsižvelgiant į kitus numatytus kriterijus, nenustatomas *Profesinės reabilitacijos paslaugų poreikio nustatymo kriterijų apraše* numatytiems asmenims esant šioms aplinkybėms: kai asmens darbingumas yra 3 ir mažiau valandų per darbo dieną; kai asmeniui

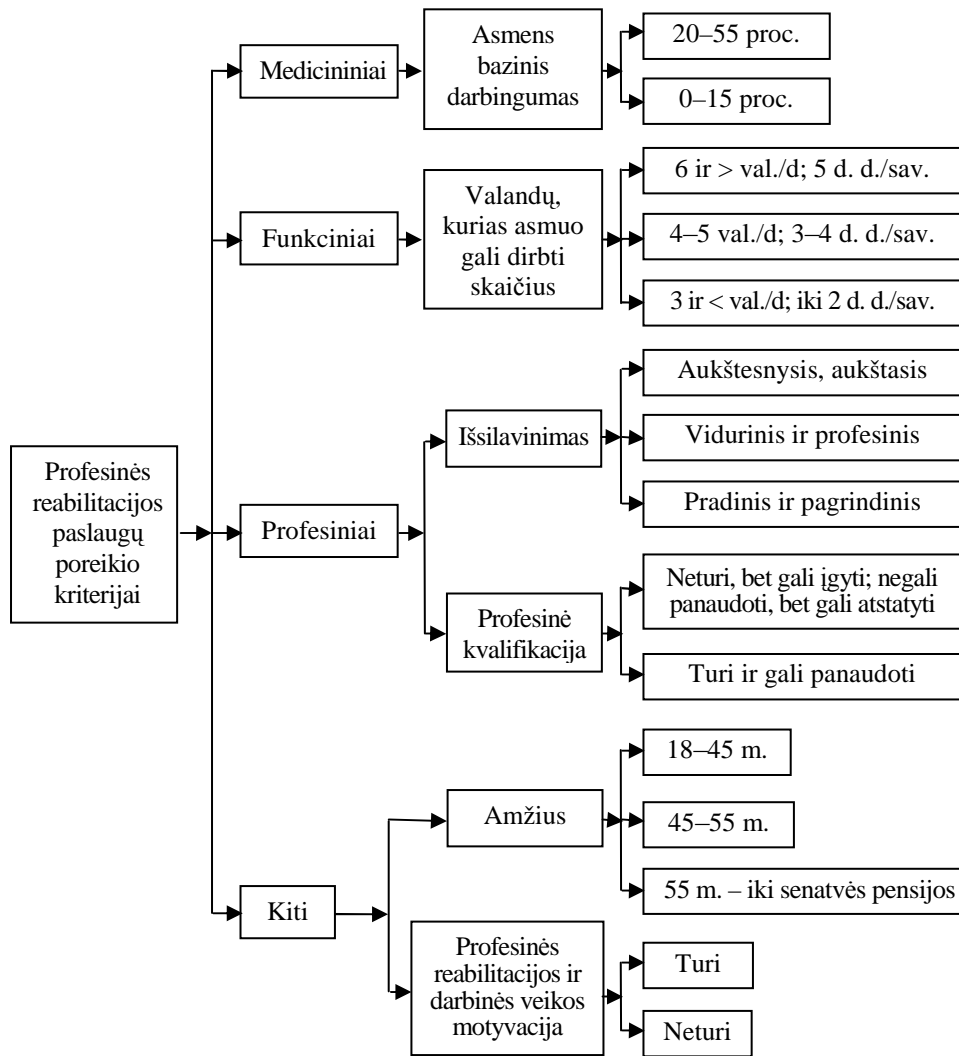

1 pav. Profesinės reabilitacijos paslaugų teikimo tvarka ir jas teikiančios institucijos

reikalinga nuolatinė slauga, nuolatinė pagalba ar nuolatinė priežiūra; asmuo serga sunkia, greitai progresuojančia, nepasiduodančia gydymui liga, kai profesinė reabilitacija ir darbas yra negalimi; kai yra paskirti griežti gydymo režimo apribojimai, paūmėjus ligai; asmens sveikatos būklė netrukdo vykdyti profesinės veiklos ir kt. [10].

Profesinės reabilitacijos paslaugų poreikio nustatymas yra pirmas žingsnis į sėkmingą profesinę reabilitaciją, todėl ypatingas dėmesys turi būti skiriamas kriterijams, kuriais vadovaujantis yra vertinamas profesinės reabilitacijos paslaugų poreikis. Tie kriterijai pagal [10] pateikti 2 pav.

Darbinė motyvacija yra svarbus aspektas įsidarbinant, kadangi nemotyvuotas asmuo net ir baigęs profesinės reabilitacijos programą nedės pastangų įsidarbinti ir įsitvirtinti darbo rinkoje. Atkreiptinas dėmesys į paties asmens požiūrio svarbą priimant profesinės reabilitacijos paslaugas. Motyvuotas grįžti į darbo rinką ir joje išsilaikyti neįgalusis gali tikėtis sėkmingų profesinės reabilitacijos rezultatų. Stipriausias vidinis motyvas dalyvauti darbo santykiuose – darbinės veiklos kaip reikšmingos asmeninės veiklos suvokimas. Vertinant neįgaliųjų požiūrį į įsidarbinimo galimybes, atskleista, kad problemų kyla dėl nepakankamo galimų pasirinkti profesijų kiekio, mokymosi prieinamumo, problemų, susijusių su psichologiniais neįgaliųjų bruožais [4]. Pagrindinis neįgalaus asmens tikslas turėtų būti ne finansinės paramos iš valstybės siekimas, bet noras save realizuoti atliekant darbą. Formuojant tokį žmogaus požiūrį, didelis vaidmuo tenka profesinės reabilitacijos paslaugas teikti organizuojančioms institucijoms. *Profesinės reabilitacijos paslaugų teikimo bei finansavimo taisyklėse* akcentuojamas individualumo principas [10]. Tik atsižvel-

2 pav. Profesinės reabilitacijos paslaugų poreikio kriterijai

giant į kiekvieno konkretaus neįgaliojo poreikius ir galimybes, galima tiek motyvuoti neįgalųjį siekti integruotis į socialinį gyvenimą, tiek prognozuoti konkretaus asmens perspektyvas darbo rinkoje. Nereti atvejai, kai sunkią negalią turintys asmenys sugeba atlikti įvairias kompiuterines operacijas arba kitokį sudėtingą, intelektualių pastangų reikalaujantį darbą, tačiau jų darbingumą vertinant tik formaliai, laikantis nustatytų kriterijų, jiems negali būti leista dirbti. Pasinaudoti kriterijais, kurie vertinami nustatant asmens profesinės reabilitacijos poreikį, svarbu ir tuo, kad jais mažinama neįgalių asmenų izoliacija, pereinama nuo medicininės reabilitacijos programos prie profesinės, kur ugdomi ir bendrieji asmenų įgūdžiai, kartu veikiant neįgaliųjų socialinės integracijos modelio įsitvirtinimą. Ilgą laiką Lietuvoje vyravo medicininis modelis, pagal kurį neįgalieji buvo

laikomi pacientais, kurie turi funkcinių sutrikimų, ribojančių dalyvavimą socialiniame gyvenime, negali atlikti tam tikrų pareigų visuomenėje ir kuriems būtinas specialus gydymas. Taip problema buvo nukreipiama ne į asmenį, o į atskiras jo kūno dalį. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę medicininis integracijos modelis tapo mokslininkų kritikos objektu. Jo atsisakius ir politiniu lygmeniu, teisiškai buvo įtvirtintas socialinės integracijos požiūris [24, p. 239]. Tame modelyje reikšmingos yra ne tik vidinės, bet ir išorinės neigalumo priežastys ir pasekmės, neigalumas suprantamas kaip socialinė problema, kuriai spręsti reikalingas teisinis pagrindas. Tai, kad profesinės rehabilitacijos paslaugų poreikis yra nustatomas remiantis ne vienu kriterijumi, turi teigiamos įtakos neigiamam asmeniui, kadangi, vertinant ne tik fizinę negalią, bet ir sugebėjimus, poreikius, motyvaciją, išsilavinimą ir kt., ne tik vertinamam subjektui, bet ir pačiam neigaliajam šie kriterijai leidžia geriau suvokti savo galimybes ir pasirinkti tinkamą profesinės rehabilitacijos programą. Tačiau, vertinant kai kuriuos kriterijus (darbo įgūdžius, motyvaciją), yra tikimybė netinkamai įvertinti konkūretaus asmens individualią situaciją, kadangi nėra nustatytos metodikos, kaip tai turėtų būti atliekama. Taigi praktikoje vertinimo rezultatai priklauso nuo NDNT specialisto, o tai sudaro sąlygas objektyvumo trūkumui rasti.

2. Profesinės rehabilitacijos paslaugas teikiančių įstaigų veiklos kryptingumas

Profesinės rehabilitacijos paslaugas Lietuvoje 2005 m. teikė viena įstaiga, 2008 m. – 9 įstaigos, 2010 m. – 11 įstaigų. Jų daugėjimas vertintinas teigiamai, tačiau atsižvelgiant į tai, kad daugėja galinčių dirbti neįgaliųjų ir būtina didinti paslaugų prieinamumą ir įvairovę, įstaigų tinklas turėtų nenustoti plėstis [13]. Profesinės rehabilitacijos paslaugas teikiančios įstaigos siūlo skirtingą mokymo programų neįgaliems asmenims skaičių. Pavyzdžiui, viešojo įstaiga „Vilties žiedas“ pateikia po 25 skirtingas programas asmenims su fizine negalia ir asmenims, turintiems jutimo negalią; per 20 programų – asmenims, turintiems psichikos negalią, o Tauragės apskrities socialinės pagalbos ir invalidų rehabilitacijos centras siūlo tik 6 mokymo programas. Tai rodo, kad dėl profesinės rehabilitacijos paslaugas teikiančių įstaigų daugėjimo dar neužtikrinamos neįgaliųjų galimybės atkurti turimus profesinius gebėjimus savo gyvenamojoje vietovėje, todėl būtinas minėtų įstaigų bendradarbiavimas. Didesnė dalis šių įstaigų yra įsikūrusios didžiuosiuose Lietuvos miestuose, o tai apsunkina neįgalių asmenų, kurių gyvenamoji vieta yra nutolusi nuo profesinės rehabilitacijos paslaugas teikiančių įstaigų, galimybes pasinaudoti jų teikiamomis paslaugomis. Daugelis neįgaliųjų iš visų Lietuvos regionų pagrindinę priežastį, dėl ko jie nenori vykti į profesinę rehabilitaciją, nurodę tolimą atstumą iki profesinės rehabilitacijos paslaugas teikiančios įstaigos [13]. Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymu *Dėl profesinės rehabilitacijos paslaugų poreikio nustatymo kriterijų aprašo ir profesinės rehabilitacijos paslaugų teikimo bei finansavimo taisyklių patvirtinimo* [10] apibrėžta, kad tuo atveju, kai profesinės rehabilitacijos paslaugas teikianti įstaiga yra ne asmens gyvenamojoje vietovėje, teritorinė darbo birža turi rehabilitacijos programoje dalyvaujančiam asmeniui kompensuoti kelionės į profesinės rehabilitacijos paslaugas teikiančią įstaigą išlaidas, įskaitant ir važiavimo išlaidas miesto transportu, bet ne daugiau kaip 20 procentų bazinės socialinės išmokos dydžio už vieną darbo dieną. Likusią dalį išlaidų už kelionę sumoka pats asmuo.

Jei asmuo yra apgyvendinamas, teritorinė darbo birža sumoka vienkartinę atvykimo ir grįžimo kelionės išlaidas, o už asmens apgyvendinimą ir maitinimą profesinės reabilitacijos paslaugas teikiančiai įstaigai sumokama tik dalis išlaidų - ne daugiau kaip 20 procentų bazinės socialinės išmokos dydžio (26 litai) už vieną parą. Likusią dalį išlaidų už apgyvendinimą sumoka pats asmuo [10]. Iki 2010 m. sausio 23 d. buvo nustatytas ne didesnis nei 35 proc. minimalaus gyvenimo lygio (45,5 litai) kompensuojamų apgyvendinimo ir maitinimo išlaidų dydis. Akivaizdu, kad šis pakeitimas tik pagilina problemą neįgaliesiems, gyvenantiems tolimesniu atstumu nuo profesinės reabilitacijos teikiančių įstaigų ir mažina šių asmenų motyvaciją dalyvauti profesinės reabilitacijos programose.

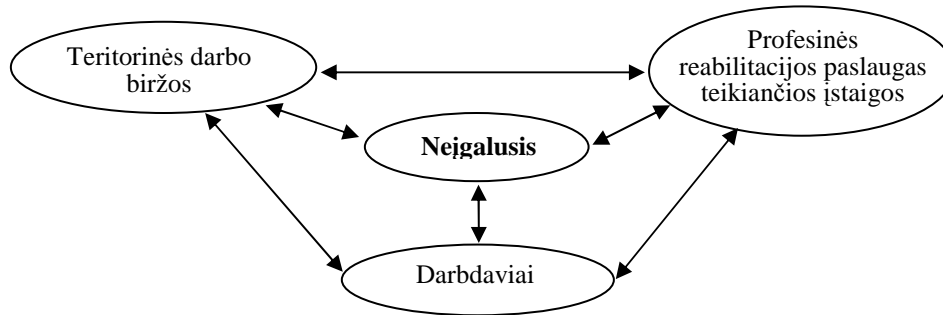
Kiekviena profesinės reabilitacijos paslaugas teikianti įstaiga sudaro asmeniui individualią profesinės reabilitacijos programą, kurioje numatomos šios paslaugos: profesinių gebėjimų įvertinimas; profesinis orientavimas ir konsultavimas; profesinių gebėjimų atkūrimas arba naujų išugdytas; pagalba įdarbinant. Įvertinant profesinius gebėjimus, atkreipiamas dėmesys į asmens psichosocialines profesines savybes ir funkcinį pajėgumą. Profesinio orientavimo ir konsultavimo proceso metu analizuojama asmens motyvacija mokytis ir dirbti, taip pat analizuojamos asmeninės savybės, konsultuojama profesinio kryptingumo, tinkamumo, profesinės karjeros planavimo klausimais, informuojama apie profesinio mokymo ir įsidarbinimo galimybes, atliekamas profesinių gebėjimų išbandymas, teikiama pagalba asmenims renkantis ar keičiant profesiją, atsižvelgiant į individualias savybes (interesus, gebėjimus, poreikius), profesijų ypatumus, mokymosi, studijų ir darbo galimybes. Svarbiausias profesinės reabilitacijos programos etapas yra individualios profesinės reabilitacijos paslaugų plano sudarymas. Plane nurodomi neįgaliojo įsidarbinimo motyvai, profesinės reabilitacijos laikotarpis, numatomi ilgalaikiai ir trumpalaikiai siekiai. Kiekvienam neįgaliajam šis planas yra skirtingas, pritaikytas prie individualių neįgaliojo įgūdžių ir sugebėjimų. Tolesniame etape siekiama atnaujinti prarastas savybes, reikalingas darbinei veiklai, ugdomos naujos savybės, atkuriami profesiniai gebėjimai, atkartojant darbo procesą, atitinkamomis priemonėmis ir įranga sukurtoje, kuo artimesnėje realiai darbo vietai aplinkoje, vykdomas profesinis mokymas pagal formaliąsias ir neįgaliesiems asmenims adaptuotas darbo rinkos profesinio mokymo programas.

Plėsti neįgaliųjų dalyvavimą darbo rinkoje galima tik užtikrinant abipusę ryšį tarp profesinio rengimo ir darbo rinkos [2, p. 356]. Todėl svarbus veiksnys, turintis įtakos neįgaliųjų asmenų sėkmingai profesinei reabilitacijai, yra paklausių darbo rinkoje specialybių mokymo programos. Prieš keletą metų atlikti tyrimai atskleidė [19], kad profesinės reabilitacijos paslaugas teikiančios įstaigos siūlo nepaklausias darbo rinkoje specialybes, kursus ir programas, kurias baigę neįgalieji nesugeba įsitvirtinti darbo rinkoje. Lyginant darbo biržos skelbiamą informaciją apie esamas laisvas darbo vietas [3] ir profesinės reabilitacijos teikiančių įstaigų siūlomas programas [23], būtina derinti profesinį pasirengimą su situacija darbo rinkoje ir pastaruoju metu. Pavyzdžiui, 2010 m. darbo biržos duomenimis, prognozuojamos mažos galimybės įsidarbinti staliams, floristams, ribotos – virėjams. Šias mokymo programas siūlo daugelis profesinės reabilitacijos paslaugas teikiančių įstaigų. Didžiausios galimybės įsidarbinti yra draudimo agentams, mėsininkams. Profesinės reabilitacijos paslaugas teikiančios įstaigos ir darbo biržos turėtų nuolat reaguoti į darbo rinkos pokyčius, laiku atlikti tam tikrus pakeitimus programose, stiprinti profesinius įgūdžius realiomis darbo sąlygomis.

Svarbi, kuriant sėkmingą profesinės reabilitacijos sistemą, yra specialistų, dirbančių su neįgaliais asmenimis, kvalifikacija. Už profesinės reabilitacijos specialistų, gebančių įvertinti ir skatinti asmens darbingumą, rengimą ir kvalifikacijos tobulinimą atsakinga Švietimo ir mokslo ministerija. Šią funkciją ji įgyvendina bendradarbiaudama su Sveikatos apsaugos ministerija ir SADM. Atliktas tyrimas, kuriame buvo analizuojamos neįgaliųjų profesinės reabilitacijos sistemos ir proceso sėkmės prielaidos, atskleidė tarpininko vaidmenį ir svarbą profesinės reabilitacijos procesui. Tyrimo rezultatai įrodo, kad tik nuoseklus ir sistemingas tarpininkavimas, apimantis visą profesinės reabilitacijos procesą, taip pat daugelį kitų sričių, įskaitant ir pagalbą šeimai, darbdavių ir bendradarbių nuostatų kaita, sudaro prielaidas sėkmingam neįgaliųjų dalyvavimui darbo rinkoje [2, p. 356]. Profesinės reabilitacijos specialisto vaidmuo aktualus neįgaliam asmeniui padedant prisitaikyti prie profesinės aplinkos, teikiant psichologinę paramą, derinant neįgalaus asmens norus ir objektyvias galimybes. Svarbi tarpininko atliekama funkcija ir įsidarbinant neįgaliajam, kadangi jis tampa ne tik neįgalaus asmens pagalbininku, bet ir darbdavio partneriu. Konstatuojant šio specialisto atliekamo darbo reikšmę, pastebėta, kad nė viename teisės akte nenumatytos profesinės reabilitacijos specialisto būtinumas ir jo funkcijos [1], nenustatyti kvalifikaciniai reikalavimai profesinės reabilitacijos specialistams ir asmenims, kurie vertina neįgalaus asmens darbinis įgūdžius.

Vienas iš reikalavimų profesinės reabilitacijos paslaugų teikimui yra pagalba įsidarbinant. Kiekviena profesinės reabilitacijos programa turi ją užtikrinti. Šiame etape profesinės reabilitacijos paslaugas teikiantis specialistas padeda neįgaliajam susirasti darbą pagal jo įgūdžius ir patirtį, padeda pasirengti pokalbiui su darbdaviu, parengti gyvenimo aprašymą ir t. t. Čia svarbus gerai išplėtotas bendradarbiavimas tarp teritorinių darbo biržų, profesinės reabilitacijos paslaugas teikiančių įstaigų ir potencialių darbdavių (žr. 3 pav.).

Svarbu neįgaliajam suteikti pagalbą ne tik integruojantis į darbo rinką, bet ir joje išliekant. *Darbo kodekso* [7] 129 straipsnio 4 dalis numato neįgaliesiems tam tikrą išlikimo darbe garantiją: darbdavys darbo sutartį su neįgalioju gali nutraukti tik ypatingais atvejais, jeigu darbuotojo palikimas darbe iš esmės pažeistų darbdavio interesus. Tačiau atsižvelgiant į tai, kad darbdavio ir darbuotojo, juos susiejus teisiškai, daugeliu požiūriu yra priešingi interesai, o neįgaliajam įsidarbinus jokios profesinės reabilitacijos paslaugos nebeteikiamos, teisės aktuose turėtų būti numatyta profesinės reabilitacijos specialistų pagalba įdarbinus kaip viena iš profesinės reabilitacijos programos teikiamų paslaugų. Tarptautinės darbo organizacijos konvencijoje *Dėl (invalidų) profesinės reabilitacijos ir užimtumo* [25] įtvirtinta nuostata, kad neįgaliajam turi būti sudarytos sąlygos ne tik gauti, bet ir išlaikyti tinkamą darbą bei eiti vis aukštesnes pareigas tarnyboje. Neįgaliųjų įdarbinimą palengvinantys teisės aktai, įtvirtinantys darbdavių subsidijavimo tvarką (*Lietuvos Respublikos užimtumo rėmimo įstatymas* [17], *Aktyvios darbo rinkos politikos priemonių įgyvendinimo sąlygų ir tvarkos aprašas* [14]), gerina tik naujai dirbti pradedančių neįgaliųjų padėtį. Darbdavys, prieš kelerius metus priėmęs į darbą neįgalų asmenį, negauna jokios subsidijos. Taip neįgalusis netenka galimybės sulaukti, kad darbo vieta būtų pritaikyta jo poreikiams ir tinkamai įrengta, nes retas darbdavys tobulina darbo vietą jau dirbančiam neįgaliajam, jeigu naujo darbuotojo darbo vietai įrengti gali gauti numatytą valstybės subsidiją.

3 pav. Bendradarbiavimo, teikiant profesinės reabilitacijos paslaugas, schema

Profesinės reabilitacijos programose dalyvaujančių neįgaliųjų integravimosi į darbo rinką galimybės yra neatsiejamoms nuo profesinės reabilitacijos paslaugas teikiančių įstaigų tinkamai organizuoto ir kompetentingai atliekamo darbo. Reikalavimai profesinės reabilitacijos paslaugas teikiančioms įstaigoms teisiškai yra reglamentuoti [11], tačiau nėra numatyti kriterijai, kuriais būtų vertinama šių įstaigų teikiamų paslaugų kokybė. Todėl būtų tikslinga sukurti profesinės reabilitacijos paslaugų kokybės vertinimo metodiką arba numatyti kriterijų sąrašą, kuris leistų įvertinti teikiamų paslaugų kokybę. Tai padėtų efektyviau pritaikyti teikiamas paslaugas prie neįgaliųjų asmenų poreikių ir galimybių. Pripažįstama, kad profesinės reabilitacijos paslaugas teikiančių įstaigų veiklos efektyvumą taip pat padidintų jų glaudesnis bendradarbiavimas su kitomis profesinės reabilitacijos sistemoje dalyvaujančiomis institucijomis [13].

Profesinės reabilitacijos sistema daugelyje užsienio šalių taip pat dar formuojasi ir tik nedidelė dalis Europos Sąjungos valstybių turi suformuluotą bei teisiškai patvirtintą profesinės reabilitacijos sampratą ir parengtą šias paslaugas reglamentuojančią teisinę bazę [13]. Tai, kad ne tik Lietuvoje, bet ir daugelyje kitų šalių dar tik kuriama profesinės reabilitacijos sistema, sąlygoja situaciją – neišvengiama šių sistemų diegimo trūkumų, kuriuos būtina šalinti tobulinant sistemą.

Išvados

1. Neįgaliųjų asmenų profesinė reabilitacija yra sudėtingas procesas, kurį norint Lietuvoje sėkmingai įgyvendinti dar reikia tobulinti teisinę bazę: parengti profesinės reabilitacijos paslaugų kokybės įvertinimo sistemą, nustatyti kvalifikacinius reikalavimus profesinės reabilitacijos specialistams, parengti metodines rekomendacijas profesinės reabilitacijos poreikiui nustatyti. Teisės aktuose turėtų būti numatytas vienas iš reikalavimų, keliamų profesinės reabilitacijos mokymo programai – specialybės paklausos darbo rinkoje pagrindimas. Įstaigos, teikiančios profesinės reabilitacijos paslaugas, turėtų periodiškai peržiūrėti siūlomas mokymo programas.

2. Keičiantis darbo rinkos poreikiams ir ekonominei situacijai Lietuvoje, svarbu numatyti pagalbą neįgaliesiems teisinėmis priemonėmis, siekiant jiems sudaryti sąlygas išlikti darbo rinkoje ir siekti karjeros. Daugelis naujai priimtų teisės normų orientuojamos į neįgaliųjų poreikius, tačiau esama ir teisės aktų pakeitimų (pvz., kompensuojamųjų išlaidų profesinės reabilitacijos metu sumažinimas), kurie trukdys neįgaliesiems įsitvirtinti darbo rinkoje.

3. Teisės aktais reglamentuotas profesinės reabilitacijos kokybiškų paslaugų teikimo procesas, apimantis platų šių paslaugų poreikio nustatymo kriterijų sąrašą, aukštą atitinkamų specialistų kvalifikaciją, reikiamą šias paslaugas teikiančių įstaigų skaičių, daro lemiamą įtaką pereinant nuo ilgą laiką vyravusio riboto požiūrio, kad negalia – fizinis defektas, kuriam reikalingas atitinkamas gydymas, atleidimas nuo tam tikrų visuomeninių pareigų ir valstybės paramos, prie platesnės sampratos, kad neįgaliajam reikalinga ne tik medicininė priežiūra ir finansinė parama, o sąlygų sudarymas įsilieti į socialinį gyvenimą, realizuojant savo asmeninius gebėjimus ir išlaikant (atsitatan) savigarbą, susietą su teisėmis ir pareigomis.

Literatūra

1. Baranauskienė I., Gudinavičius B. Profesinės reabilitacijos specialisto (tarpininko) profesinė kompetencija: teorinis modelis. *Jaunųjų mokslininkų darbai*, 2008, T. 18, Nr. 2, 35–40.
2. Baranauskienė I., Juodraitis A. *Neįgaliųjų profesinė reabilitacija: sėkmės prielaidos*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2008.
3. Įsidarbinimo galimybių barometras. http://www.ldb.lt/Informacija/DarboRinka/Puslapiai/isidarbinimo_galimybiu_barometras.aspx [2010-04-22].
4. Jurevičienė M., Radzevičienė L. Neįgaliųjų dalyvavimo darbo rinkoje motyvacijos prielaidos: įsidarbinimo galimybių vertinimas. *Jaunųjų mokslininkų darbai*, 2009, T. 22, Nr. 1, 103–108.
5. Lietuvos darbo birža. Ataskaitos ir statistika, 2009 m. http://www.ldb.lt/Informacija/Apie/Documents/ataskaita_2009.pdf [2010-05-05].
6. Lietuvos Respublikos apskrities valdymo įstatymo ir jį keitusių įstatymų pripažinimo netekusiais galios įstatymas. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 87-3661.
7. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 64-2569.
8. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014.
9. Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 83-2983.
10. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2004 m. gruodžio 31 d. įsakymas Nr. A1-302 *Dėl profesinės reabilitacijos paslaugų poreikio nustatymo kriterijų aprašo ir profesinės reabilitacijos paslaugų teikimo bei finansavimo taisyklių patvirtinimo*. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 6-163.
11. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2005 m. gegužės 31 d. įsakymas Nr. A1-159 *Dėl reikalavimų profesinės reabilitacijos paslaugoms bei jas teikiančioms įstaigoms aprašo patvirtinimo*. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 70-2543.
12. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2006 m. lapkričio 13 d. įsakymas Nr. A1 – 306 *Dėl Lietuvos darbo biržos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos nuostatų patvirtinimo*. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 125-4774.
13. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2007 m. birželio 6 d. įsakymas Nr. A1-157 *Dėl profesinės reabilitacijos paslaugų plėtros 2007–2012 metų strategijos patvirtinimo*. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 65-2535.
14. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2009 m. rugpjūčio 13 d. įsakymas Nr. A1 – 499 *Dėl aktyvios darbo rinkos politikos priemonių įgyvendinimo sąlygų ir tvarkos aprašo patvirtinimo*. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 98-4133

15. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2010 m. gegužės 26 d. įsakymas Nr. A1 – 207 *Dėl Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2006 m. lapkričio 13 d. įsakymo Nr. A1-306 „Dėl Lietuvos darbo biržos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos nuostatų patvirtinimo“ pakeitimo. Valstybės žinios, 2010, Nr. 62-3076.*
16. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2010 m. birželio 18 d. įsakymas Nr. A1 – 242 *Dėl neįgalumo ir darbingumo nustatymo tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos nuostatų patvirtinimo. Valstybės žinios, 2010, Nr. 72-3693.*
17. Lietuvos Respublikos užimtumo rėmimo įstatymas. *Valstybės žinios, 2006, Nr. 73-2762.*
18. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. birželio 7 d. nutarimas Nr. 850 *Dėl nacionalinės žmonių su negalia socialinės integracijos 2003–2012 metų programos patvirtinimo. Valstybės žinios, 2002, Nr. 57-2335.*
19. *Neįgaliųjų įsidarbinimo ir mokslo galimybės Lietuvoje.* Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, Tyrimo ataskaita. 2007.
20. Neįgalumo statistika ir dinamika. <http://www.socmin.lt/index.php?567434200> [2010-04-10].
21. O' Reilly, A. *The Right to Decent Work of Persons with Disabilities.* Geneva, 2007.
22. Profesinė reabilitacija. http://www.ldb.lt/TDB/Kaunas/Paslaugos/Puslapiai/Profesine_reabilitacija.aspx [2010-06-02].
23. Profesinės reabilitacijos paslaugas teikiančios įstaigos. <http://www.ndnt.lt/neigaliesiems/topmenuresult.php?id=28&subcatID=36&puslapis=1> [2010-04-22].
24. Ruškus J., Mažeikis G. *Neįgalumas ir socialinis dalyvavimas. Kritinė patirties ir galimybių Lietuvoje refleksija.* Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2007.
25. Tarptautinės darbo organizacijos 1983 m. Konvencija Nr. 159 *Dėl (invalidų) profesinės reabilitacijos ir užimtumo. Valstybės žinios, 1996, Nr. 30-741.*

Aušra Tartilaitė

Specific Aspects of Legal Regulation of Vocational Rehabilitation for the Disabled in Lithuania

Summary

The article reveals several most important preconditions for integration of disabled into the labour market – specifics of the legal system of professional rehabilitation of the disabled, the role of state institutions in organization of professional rehabilitation services for the disabled, the rules for delivery of such services, and the importance of criteria's to determine the need for professional rehabilitation. The authors emphasize that positive results can be achieved by higher individualization and that the state assistance is necessary during the employment. The article discusses the latest changes in the national legislation, the statistical data of the Lithuanian Labour Exchange and suggests several areas where the legislation on the professional rehabilitation of the disabled people can be improved.